

Զ Ա Ր Թ Ո Ւ Մ

**Ը Ռ ՈՒԹԵԱՆ երգը լրուեց Արթընցաւ ձայնը կեանքին
Եւ օղակներն արծաթէ հնչեցին երբ դուն անցար
Դարձող ժպտուն աղախին առաւստէն ոսկեսար
Եւ տունիս մէջ կախարդուած նոր աղքիւրներ ցայտեցին**

**Մատներուդ կրակը նորէն վառեցիր Փարը բացաւ
Իր գաղտնիքները լոյսին Հայելիէ հայելի
Պատկերներուն պարը խոլ կազմըւեցաւ Ու վայրի
Սիրտ մ'անձկօրէն բարախեց ինչպէս խորունկ լար մը թաւ**

**Ներկայութիւնդ հիւսուեցաւ լուսամուտէ լուսամուտ
Ճրագին փոշին սրբեցիր բուրդովն ոսկի մազերուդ
Այսպէս բացիր ամէն դուռ ըսպասումի ակին հետ
Արդեօք շունչովդ երազին սլաքն է գծուեր ճամբուս վրայ
Ինծի գէմքեր յառեցան Ու խորն հոգւոյս տրտմաւէտ
Անդունդներու բանալին ձեռքիդ հրաշքովը գըտայ**

ԱՐՄԵՆ ԵՐԿԱՅ

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Բ Ա Ր Ի Հ Ա Ր Ց Ե Ր

(Ժար. տե՛ս Բազմավէպ, 1984, Մայիս-Յունիս, էջ 221)

«Ամէն»ի և «բացօթեայ»ի հարցերէն զատ, ինչպէս նկատեցինք անցեալ թուով,
Պ. Գեղամ կը ներկայացնէ կարգ մը դժուարութիւններ, նախ ածանցաւոր բայերու
լծորդութեան, և յետոյ քանի մը բառերու ուղղագրութեան մասին։

Քննենք առաջին մասը։ Ան կը գրէ։

«Հետեւեալ ուցանել վերջաւորուած բայերուն աշխարհաբար անց. կատ. ձեւերէն
ո՞ւն է շիտակը

Մատուցանել.	մատոյց.	մատուց.	մատուցանեց.
Հատուցանել.	հատոյց.	հատուց.	հատուցանեց.
Ծանուցանել.	ծանոյց.	ծանուց.	ծանուցանեց.
Յարուցանել.	յարոյց.	յարուց.	յարուցանեց.

յետոյ կ'առելցնէ։

«Բաէք դարձեալ անոնց հրամայական ձեւը.

Հատուցներ թէ հատուցանէ՝	(գրաբար հատո)
Մատուցներ թէ մատուցանէ՝	(գրաբար մատո)
Ծանուցներ թէ ծանուցանէ՝	(գրաբար ծանո)
Յարուցներ մը յարուցանէ՝	(գրաբար յարո)

Ինչ որ ըսինք անցեալ անգամ, նոյնը պիտի կրկնենք հոս ալ, թէ նոր չեն այս
դժուարութիւնները, մանաւանդ, թէ շատ մը հայ հեղինակներ արդէն անդրադարձած
են ասոնց մասին թէ պարբերական մամուլին մէջ և թէ առանձին ուսումնասիրու-
թեանց հատորներով։ Հիներէն յիշենք Այտընեանը², որմէ վերջ թիրեացեան³ և Հ.
Ա. Ղազիկեան⁴. մենք առիթ ունեցանք զբաղելուն նկատելով Պ. Շ. Միացեանի
գրութիւն մը «Յառաջ»ի մէջ. իսկ վերջերս Հ. Վարդան Վ. Հացունի⁵։

Անկեղծութեամբ կ'ըսինք թէ բոլոր այս հեղինակները թէեւ միաձայնութեամբ
մերժած ու ձաղած են զին. Գեղամի ներկայացուցած սխալները, սակայն բաց ի
Այտընեանէ ո՞չ ոք տուած է հիմնական սկզբունք մը՝ ուսկից կարելի ըլլայ վճռա-
կան հետեւանք մը հանել կամ կանոն մը սահմանել աշխարհաբարի համար։

1. Պ. Գեղամ դժուարութիւններ ներկայացուցած պահուն ինցն իսկ այնքան տարօրինակ և անտեղի տեսած
է, օր. յարուցուր կամ յարուցունեկ' (հր.) ձեւերը՝ որ չէ համարժակած նշանակել. Նոյնը կրնար անդրադարձանալ և
ընել իր նշանակած միւս ձեւերու մասին, որոնց նոյնին խորի և անտեղի են։
2. «Քնն. Գեր. արդի հայերէն լեզուի». (Բ. մաս) էջ 88-93 Յօդուած Դ..
3. «Հայերէնի զեղծումները». էջ 28 (տպ. Կեւ Եօրք. 1917).
4. «Մ՛ գրէք... այլ գրեցէք». էջ 28-32, 105, 181 հան.
5. «Աշխարհաբարի հարցեր» տե՛ս «Բազմավէպ», 1981, էջ 298-9.
6. «Ի պէտա զարդացելոց» (Յառաջ) Ե. տարի, թ. 1630. 26 Յուլիս 1981.
7. «Ուղղագրութիւն և առողանութիւն հայերէնի» էջ 318 (տպ. 1988).

Այտընեան, ուրեմն, ինչպէս քերականական բոլոր սկզբունքներուն և ուղղագրութեան մէջ ողջամիտ է և ամէնէն խրթին կէտերուն մէջ իսկ ելք մը ցուցնէ, Պըն. Գեղամի մէջ բերած բայերու մասին ալ ունի անցողակի բայց կարեւոր դիտողութիւն մը. «Դարձեալ առանց ցոյի և ԳՐԱԲԱՐ ԿԵՐՊՈՎ, ԿԸ ԽՈՆԱՐՀԻՆ ՔԱՆԻ ՄԸ ԳԲՐԱԲԱՐ ՓՈԽԱՌԵ ՓՈԽԱՌԵԱԼՆԵՐ. հատուցանել. կար. հատուցի. հատուցիր. հատոյց. հրմ. հատն. հատուցիք. — մատուցանել. մատուցի. մատոյց. մատոն»:

Կը համարիմ որ ինձ հետ պիտի նկատեն ընթերցողներս թէ մեծ քերականագէշին խօսքը, զոր ընդգծեցի, անսխալ կանոն մ'է որ կ'առաջնորդէ մեզ ուղիղ ճամբէն, առանց ասդին անդին թարթափելու:

Հարկ է ուրեմն համոզուիլ թէ որդանեմ կազմով բայերը ԱՇԽԱՐՀԱԲՈՐ չեն այլեւս, այլ պարզապէս ԳՐԱԲԱՐ: Եւ քանի զրաբար այդ ձեւով կը մնան, միայն զրաբար ձեռով կրնան լժորդուիլ, և ոչ աշխարհաբար:

Ուստի պիտի ըսենք զրաբարին ծանօթ միակ և հարազատ ձեւով՝

Ներկ. Մատուցանեմ — կատ. մատուցի — մատոյց հր. մատոն
» Հատուցանեմ — » հատուցի — հատոյց » հատոն
» Ծանուցանեմ — » ծանուցի — ծանոյց » ծանոն
» Յարուցանեմ — » յարուցի — յարոյց » յարոն

Թերեւս առարկուի թէ որդանեմ ձեւերէն շատ դիւրաւ կը կազմենք կամ կը զործածենք աշխարհաբար՝

Ներկայ. կը հատուցանեմ. անկ. կը հատուցանէի
» կը յարուցանեմ. » կը յարուցանէի եւն.:

Բայց ատիկա պատրանք մ'է: Վասն զի բոլոր զրաբար բայերուն ներկան ու ամենահանրապէս նոյն են աշխարհաբարի հետ, ինչպէս անորիշ գերբայը եւն:

Բուն հարցը սակայն կամ դժուարութիւնը կատարեալին և անկից կազմուած ձեւերուն մէջ է. (իր. և աեց. դերայ). հոն է որ աշխարհաբարը կը շեղի մեծապէս, և չի կրնար զրաբարի լուծը տանիլ: Օրինակի համար, որքան ալ դիւրաւ ըսենք՝ կ'սատեռում, կ'սատեռուի. կատարեալին մէջ սակայն կ'անճրկինք, քանի որ սատեյ անսովոր է աշխարհաբարի համար, եւս աւելի սատի՛ր՝ հրամայականը: Առնենք զոր օրինակ.

Ներկ. Ընթեռնում, կատ. Ընթերցայ, հր. Ընթերցիր, անց. դերը. Ընթերցեալ (ցած)
» զարթնում, » զարթեայ, » զարթիր, » » զարթուցեալ (ցած)
» զրոնում, » զրոսայ, » զրոսիր, » » զրոսեալ (սած)²
» զենում, » զենի, » զեն, » » զենեալ (նած)

Բայց ասոնցմէ և ոչ մէկը տանելի է աշխարհաբարին համար. և այդ պատճառաւ է որ ենուն և յիւ վերջաւոր բայերու մեծամասնութիւնը դադրած է զործածութենէ աշխարհաբարի մէջ և փոխանակուած է հումանիշ նոր կամ տարբեր բայերով. ահա օրինակներ՝ զորս մէջ կը բերէ Այտընեան³, յետ նշանակելու այդ երեւոյթը.

1. Պ. Գեղամ ճիշտ այս բայի լծորդութեան մասին հարց ուղղած էր: Հոս և դեռ յաջորդ էլերուն մէջ մեր ըսելիքներէն պիտի տեսնուի թէ աշխարհաբարի չի պատկանիր այդ բայը:

2. Ողբ. Հ. Արտէն վերցիլիսուն Աշխարհաբարը թարգմանութեան մէջ (էջ. 117) թէւ զործած ծած է բարունեցայ, բայց խորթ է և անընդունելի:

3. Քննական բերականութիւն արդի հայերէն լեզուի. Բ. մաս, էջ 71:

Գրաբար ևն այլեւս	=	Փոխանակուած աշխարհաբարներ
Զարթնում ¹	=	արթննալ ¹
Զենում	=	մորթել
Ծնթեռնում	=	կարդալ
Ծնկենում	=	ձգել (վար), նետել
Լնում	=	լեցնել (լենալ՝ ուամկ.)
Ուսնում	=	ցաթքել
Քաղնում	=	անօթենալ
Թաքչիմ (թաքնում)	=	պահուղարիլ
Մատչիմ	=	մօտենալ

Մենք կրնայինք երկարել շարքը նման բայերու, համոզելու համար թէ ո՛րքան իրաւացի է Այտընեանի գիտողութիւնն և ցոյց տուած ուղին.

Երտնում	=	իրտչիլ
Սարտնում	=	»
Զգածնում	=	յուզուիլ (զգածուիլ)
Զգենում	=	հագուիլ (հագնիլ) ²
Հեղձնում	=	խեղզուիլ
Պակնում - չիմ	=	վախնալ
Զեռնում	=	տաքնալ
Երկնչիմ	=	վախնալ
Մարտնչիմ ³	=	կոռիլ ³
Ցանում	=	բարկանալ
Ցենում ⁴	=	կրթնիլ. եւն եւն

Ածանցաւոր կամ յաւելուածովներէն զատ ում վերջով ուրիշ բայեր ալ ունինք որոնք եմ-ի կ'անցնին և աշխարհաբարն անսայթաբ կը լծորդէ զանոնք այսպէս.

1. Միիթ. Արբահայր արքբնալ չն զատ (տե՛ս «Գուման բերականութեան աշխարհաբար լեզուին Հայոց» տպ. Վենետիկ, 1727, էջ 97) կը դնէ նաև գարբի-զարբեցայ, զարբէ (անդ, էջ 106), ինչպէս ցարդ կը զործածուի Հայաստանի մէջ:

2. Հազնիլ - հազուիլ կրկնակ ձեւով բայի մասին տես յետոյ, ուր ուղղակի կը պատասխանենք Պ. Գեղամի:

3. Թէկւ կ'արժէ նշանակել որ արդէն միջին դարէն ունինք, ինչպէս կը յեշ բազրատունի, (տե՛ս «Գարցելոց քեր» էջ 165, յօդ. 363-7) մարտնչեմ - մարտնչեցի - մարտնչեա ձեւը: Անիթ. Արբահայր ալ եր աշխ. բերականութեան մէջ՝ իրեւ ընդունուած ձեւ՝ կը դնէ (երկնչիցայ - (երկնչէ)է' (էջ 105) (մարտնչիցայ - (մարտնչէ)է' (էջ 127))

Ինչպէս դրած է այժմ հայ ընդհանրութենէն բնդունուած սովորական մեղանչիմ - մեղանչէց' (էջ 128):

Երկնիլ ու մարտնչիլ ուրեմն կրնան աւելնալ աշխարհաբարի մէջ սովորական դարձած այն քանի մը բայերուն գրայ՝ որոնք է կամ եւ յաւելուածը կը պահնա արմատական զրի պէս կտի, հր.ի և անց. դերը.ի մէջ. այսպէս կառչիմ - կառչեցայ - կառչէ' - կառչած հանգչիմ - հազչեցայ - հանգչէ' - հանգչած

Ուրիշներ զեռ կ'ուզեն աւելցնել

մատչիմ - մատչեցայ - մատչէ' - մատչած
իրտչիմ - իրտչեցայ - իրտչէ' - իրտչած:
Վերջինս սակայն պարզուած ձեւ մ'ալ ունի, զաւառներուն մէջ զործածական իրտչիմ - իրտչեցայ - իրտչէ' - իրտչած (տե՛ս բեր. աշխ. Անիթ. Արբ. էջ 114 խոտիլ. և Հկան.)

4. Առոնց կարգին կարելի էր յիշել նաև նեղուածը՝ որուն կտ. և հր. և նղի, և ն' անելի չեն աշխարհաբարէն, և արդէն բաֆեն է որ զրաւած է անոր տեղը:

Արգելում ¹	=	արգիլել ¹
Դիզում	=	դիզել
Լիզում-լիզեմ	=	լիզել (լիզել)
Կասում	=	կասել (կամնել)
Կիզում	=	կիզել (այրել)
Հարում (հարկանեմ)	=	հարել (զարնել)
Յաւելում	=	աւելցնել

Այժմ կարգն է խօսիլ ուցանեմ գրաբար ձեւին համապատասխան մասին, թէեւ դեռ կան քերականագէտներ, որոնք, հակառակ Այտքնեանի սրամիտ և գործնական խրատին, կը շարունակեն աշխարհաբարի «զարտողի բայեր» տիտղոսին տակ շարել, որ ծանոցանել և զայն լծորդել

Անց...կտ. ծանուցի, ծանուցիր, ծանոյց, ծանուցինք, ծանուցիք, ծանուցին.

Հր. ծանուցուր, ծանուցէր.

Անց. դեր. ծանուցած, ծանուցեր.

Այսույ, կարծես ոչ մէկ դժուարութիւն զգալով, կամ չնկատելով հայ արդի ժողովրդեան զիրքը հանդէպ այդ ձեւին, մեծ բարեացակամութեամբ և ի յարգանս անշուշտ գրաբարին՝ կ'աւելցնեն «կառուցանել, հատուցանել, մատուցանել, սնուցանել, կը խոնարհուին (ուղղէ խոնարհին) ծանոցանելին պէս²»:

Այս հետեւանքը բացարձակապէս մերժելի է, քանի որ, օրինակի համար, կառուցուր, մատուցուր, սնուցուր³ ձեւերուն մէջ կը կին ուն-ն անախործ է և անտանելի. չարացոյն՝ ուսուցուր-ին մէջ: Աշխարհաբարն այս դժուարութենէն ազատելու համար, ինչպէս տեսանք, ում վերջով բայերն յապատճէ նորեր փոխանակելով և կամ ևմ-ի փոխելով: Գրաբարն անգամ, որ իր դասական յատուկ ծանրութիւններն ունի՝ ամենեւին չի ճանչնար ուցուր: Ի հարկին տանելի պիտի ըլլային կառն, մատոն, սեռն, քան թէ կառուցուր, սնուցուր-ը. մանաւանդ երբ նկատենք որ աշխարհաբարն ի բնէ միշտ կը ձգտի սեղմ ու սահուն դարձնել գրաբարի շատ մը մասնականութիւնները (ա, ան, ում են). որ.

գրաբար մեծանամ	=	աշխարհաբար մեծանամ
» կոտորեմ	=	» կոտորեմ
» օծանեմ	=	» օծեմ
» դիզանեմ	=	» դիզեմ
» մեծացուցանեմ	=	» մեծցնեմ
» դարձուցանեմ	=	» դարձնեմ
» ասացի	=	» ըսի
» պրարի	=	» ըրի եւն եւն:

Արդ աշխարհաբարը ընդհանուր և միակ ձեւ. մը կերտած է գրաբարէն, ուր՝ չեն-

1. Միկր. Աբբ. կը զնէ արգելել - արգելեց - արգելէ՛ (էջ 97). իսկ Հյկ. (1836) արդէն դար մը վերջ՝ կը զնէ պարզապէս արգելել, յայանի որ կարգաւ կը յառաջանայ յեղացը լուս. նախ հեռանալով ում-էն (արգելեմ), ինչպէս նկատեցինք Այտքնեանի հետ, յետոյ ե-ի փոփոխութ ի-ի՝ լեզուական պահանջին համեմատ:

2. Տես Յ. Գաղանճեանի «Նոր ցեր. արդի հայ լեզուի» միջ. դասընթ.

3. Հ. Ա. Ղազիկեան «սնուր» սպուած ձեւը կերպարկած է Վերգ. Մշկակամներուն աշխ. թրգ. (տե՛ս էջ 80) ինչ որ սովորական չէ աշխարհաբարի համար:

թարկուելու համար ուցուրներու խժածայնութեան, սղած է ուցանեմը՝ ցնեմի, և ՑնեՄն իսկապէս փորձաքարը կը դառնայ զատելու համար աշխարհաբար և գրաբար բայերը:

Արդարեւ, գրաբար այն լեզով և ներգործական բայերը (զորս ներգործականի և անցողականի կ'ուղենք վերածել) որոնք կրնան շալկել ՑնեՄն ածանցը՝ կը դառնան իսկոյն հարազատ աշխարհաբար բայեր. իսկ եթէ չեն կրնար, նովին իսկ գործով կը մնան գրաբար. այսպէս

դր. Հ. փախչիմ - փախեայ - փախ-ուցանեմ = աշխ. ներգ. փախցնեմ

» » դողամ - դողացի - դողաց-ուցանեմ = » » դողացնեմ

» » ներգ. հնչեմ - հնչեցի - հնչեց-ուցանեմ = » » անց. հնչեցնեմ

Բայց

դր. Հ. մատչիմ - մատեայ - մատ-ուցանեմ = չէ կարելի ընել մատցնեմ

» » կառչիմ - կասեայ - կառ-ուցանեմ = » » կառցնեմ

» » սնանիմ - սնայ - սն-ուցանեմ = » » սնցնեմ

հետեւաբար այս բայերը իրենց այս ձեւով՝ մատյիմ - մատեայ եւն, աշխարհաբար չեն:

Այսպէս ուրեմն կը լուծուի ուցանեմ բայերու հարցը:

Այս առթիւ կարելի է նկատել ուրիշ շարք մը գրաբար բայեր, նոյնպէս ածանցառ կամ յաւելուածոյ, որոնք դժուարութեան կը հանդիպին աշխարհաբարին մէջ. ասոնք ընդհանրապէս անեմ վերջով են: Հոս ալ աշխարհաբարը ջանացած է զանոնք պարզել՝ վերածելով եմ վերջով բայերուն, ինչպէս կը ցուցնէ հետեւեալ պատկերը.

նախկին ձեւ. օծանեմ (կտ. օծի. - հր. օ՛ծ) պարզուած. օծեմ (-եցի) օծ-է՝

» » լուծանեմ (» լուցի - » լո՛յծ) » լուծեմ » »

» » անիծանեմ (» անիծի - » անէ՛ծ) » անիծեմ » »

» » ներկանեմ (» ներկի - » նե՛րկ) » ներկեմ » »

» » մուծանեմ (» մուծի - » մո՛յծ) » մուծեմ » »

» » լքանեմ (» լքի - » լի՛ք) » լքեմ » »

» » կլանեմ (» կլի-այ - » կու՛լ) » կլլեմ¹ » »

» » ելանեմ (» ելի - » ել) » ելլեմ¹ (ելայ) ել

Ոմանք միջին անցը մ'ալ ունին, այսպէս:

կիզանեմ - կիզում - կիզեմ (-եցի, -է)

դիզանեմ - դիզում - դիզեմ » »

1. Եսեւ-ի և կուեւ-ի վրայ շատ բան ըսուած է: Ամէն հայ կը զգայ և զգացնը է թէ եւմել և կուեւ (ըլնալ = ըլլալ) ձեւերը զժուարալոր են, ուստի ականջի և լեզուարանական ընդհանուր պահանջի համեմատ ըրած է ելեւ, կուեւ եւն, Եսեւ զրած է Միկր. Աբբ. (տե՛ս ցեր. էջ 104): Հյկ. և Ալենն ելեւ (ելնել) և կուեւ. Այտքնեան հաստատ կերպով կ'ըսէ. «Եսեւ և ըսաւ բայերը ենն, նաև վերջաւորեալ կը համարուին: Եսեւ բայերն գին ժեւն էր ելեւ (ցրր. ելանել) որ հնչման դիրութեան համար եղած է ելեւ: (Անհամարակ լեզուաց կանոն է որ լի կամ ան ան և կամ ան) կայ գեռ այսօր ելեւ ալ զրուած» (Քնն. ցեր. էջ 64): - Թիրեացեան «Խոնարհման զեղծումներ» զլխուն մէջ (տե՛ս «Հայերէնի զեղծումներ») կ'ըսէ. «Դիկրին է հիմա բաղդատութեամբ հասկնալ թէ ո՛րչափ կը հեռանանց մենց ուղիղէն և հարազատէն երը կ'սանենց... կլանած՝ փիսանակ ըսելու կլած» (էջ 28): Հ. Ա. Տէրվիշեան (տե՛ս Հ. Ա. Ղազիկեանի «Մի զրէ՛ք... այլ զրեցէ» էջ 276-280): «Խնչչէս կրնաց զմեզ ստիպել որ ելեւ, կուեւ, սովորի հնչենց ու զրենց, երը զիտութենէն սորված ենց որ այս ձեւերը հնամուլ թերու զիտուններու զիւտ են»:

Այսօր այլեւ ընդհանութենէն ընդունուած է ուրեմն ելեւ, կլեւ ձեւը. զարմանալի է, սակայն որ Հ. Վարդական կառանձնի հակառակ լեզուարանական պահանջին, հակառակ վերեւած հեղինակութեանց և ընդհանուրին համոզման՝ կը պնդէ թէ «...ելեւ, կլեւ, որոց և հակառակ է մեր լեզուին հնչարանական օրինաց, մինչ ին ըստ կանոնի է»: (տե՛ս Ուղղ. և առող. էջ 820): Անկեղծօրէն պիտի ըսեմ որ մեծ հնախօս Հայրը աշխարհաբարի

խցանեմ	— ինում	— խցեմ	(-եցի, -է')
ստեղծանեմ	— ստեղծում	— ստեղծեմ	> >
կլանեմ	— կլնում	— կլեմ	> >

Դարձեալ նման բայեր ենամ կամ անեմ վերջով որոնք նոյնպէս կը պարզուին գրաբարին մէջ ալ՝ ուսկից կ'առնէ աշխարհաբարը.

յամենամ	— յամեմ	(եցի-է')
մօտենամ	— (մօտեմ)	

սկսանիմ (սկսում),	սկսիմ (-այ, -է')
պրծանիմ	պրծիմ (-իր)

թէս պրժանիմ հմմտ. մեռանիմ՝ կըլլայ պրծիր, ինչպէս մեսիր, ինչպէս փախիր, են, ինչպէս պիտի տեսնենք ցիչ վերջ:

Անցնինք Պ. Գեղամի Գ. Հարցումին՝ ուր կ'ըսէ. «Ո՞րն է ճիշտը հետեւեալ «անց. կատ.» և «հրամ.» ձեւերուն:

նստիլ. — նստայ թէ նստեցայ. նստէ՛ թէ նստիր:
Հագուիլ. — հագայ թէ հագուեցայ. հագուէ՛ թէ հագուիր:
Պառկիլ. — պառկայ թէ պառկեցայ. պառկէ՛ թէ պառկիր:

Երականութեան մէջ կը սիսլի. ո հակառակ չէ մեր լեզուի հնաբանական օրէնքներուն, բանի որ ունինք ոչ միայն պատահական գերբով ո, ինչպէս

(արգելուկ) = արգելոց — արգելոյ — արգելով — արգելի են
(յաւելուկ) = յաւելոց — յաւելոյ — յաւելով — յաւելի են
(գելուկ) = գելոց — գելոյ — գելով — գելի են.
(ցելուկ) = ցելոց — ցելոյ — ցելով — ցելի են

ունինք նաեւ արժատական լկեմ-ը եր բուլոր բարդութիւններով և ածանցներով. սկանը. Ակել, սկութիւն, սկում և սովալուկ, չարալուկ,

Ցարգել հայրը կինար գեռ նկատել թէ՛ որբան համեմատ է հայ լեզուի այդ ու-ը որ հայ. ժողովուրդը՝ բաց ի բար-էն ոնի գասական բանալի-ին փոխանակ բալիթ (բանալիթ-բանլիթ-բալլիթ) (իւլինթ-իւլնիթ = իւլլիթ) (անհ չյկն. Բարն. Յաւելուածին մէջ) յետոյ գեռ Բայուռ-էն՝ բալլել, բալլուլել (չյկն. անդ):

Հայ ժողովրդի ականջին և հայ լեզուին պահանջը չէ՛ որ թուրքերէնէ փոխառեալ թալան-թալանեմ-թալան=թալլեմ (կողոպտեմ) ըրած է.

Մեր ըսածները կամ փաստերը կը բաւեն ցուցնելու նաեւ թէ մեծ. Հալը զուր տեղ կ'անուանէ « զինգ ան- զամ իւնգարուած (լինել - լինալ - լընալ - ըլնալ) ըլլալ-ը»: Կը բաւէ հայ ժողովրդեան ամբողջութեան հա- մամիտ կարծեցը իր դէմ: Լինելը - որոն կ'ուզէ զանանթ - զուարար է, և կը մնայ արեւելահայոց բով միայն:

Այտընեան սակայն ըլլալ-ի ծագումը կը համարի եղանեմ-էն և ոչ ինչին-էն՝ ինչպէս կ'ուզէ չ. Վ. Հացունի. Այտընեան կ'ըսէ. «Գրաբար եղանի բայն եղած է ատեն մը եղանի, յետոյ եղան (ինչպէս ցայսօր զաւառական լեզուաց մէջ՝ եղանի, կ'եղայ) և կերչին ատեններու՝ (զատը լինի դարձած) ըսուած է ըլլալ»:

Մազման ահաօքտի մասին չենց ուզեր պնդել, սակայն այս յայտնի է որ, ոչ թէ վերին ատեններս, ինչպէս կը համարի Այտընեան, այլ երկու հարիւր տարի է որ (եթէ ոչ աւելի) ըսուած է ըստա:

Արդարեւ հետաքրթական է նկատել որ Ալիթ. Արքահայր (տես բեր. Էջ 38-89) ըստ-ը կը գործածէ որպէս Եմ բայի

Ապառելի. «Ես ըլլամ, զու ըլլաս, ան ըլլայ. մենք ըլլանց զուց ըլլաթ, անոնք ըլլան:

Հր. զու եղիր, մի՛ ըլլար, ան թող ըլլաս, թող ըլլան:

զուց եղիր, մի՛ ըլլաթ. անոնք թող ըլլան, թող ըլլան:

Աներեւոյր եղանակի ներկայ՝ ըլլալ. — ապառելի՝ ըլլալու. — դերբայ՝ ըլլալով:

1. Ալլեմ այսպէս սահուն ու սիրուն կը լծորդուի. մինչ կը բնեմ անելի կը մատուի կտ. կի կամ կլայ և հր. կոչ մեւերով՝ որոնք պարզապէս գրաբար են և ոչ աշխարհաբար.

Հոտիլ. — հոտաւ թէ հոտեցաւ. հոտէ՛ թէ հոտիր:
Խաշիլ. — խաշաւ թէ խաշեցաւ. խաշէ՛ թէ խաշուիր:
Պաղիլ. — պաղայ թէ պաղեցայ. պաղէ՛ թէ պաղիր:
Փլչիլ. — փլաւ թէ փլչեցաւ. փլէ՛ թէ փլչիր:

Պ. Գեղամ խառնիխուռն շարած է նման. և աննման բայեր. և ատոր համար է. որ չի յաջողիր կատ. և հր. ուղիղ ձեւը գտնել:

Նախ հոտ կը տեսնենց կարգ մը չէզոք պարզ բայեր. ինչպէս են՝ նստիլ, պառկիլ, հոտիլ, խաշիլ, պաղիլ: Ասոնց տիպար կամ պատկեր կընանց նշանակիլ օր. սոր- վիլ-ը, ինչպէս դրած է Այտընեան. ահա այդ անսխալ ձեւը.

Սորվիլ. կտ. սորվեցայ. հր. սորվէ՛. անց-դերը. սորված. ըստ այսմ. նստիլ- նստեցայ-՝ նստէ՛. եւն. բաւ է նկատել արմատները պառկ- հոտ- խաշ- պաղ և աւելցնել. եցայ. մի՛ և անց. դերը. ած:

Փլչիլ, յաւելուածով-ը հաստատուն ձեւ ունի իր նմաններուն պէս օր. թոչիլ- թոայ - թուիր - թոռած. այսպէս ալ փլայ - փլիր - փլած. փախ - չիլ, դպ - չիլ, կպ - չիլ, փակ - չիլ և նմաններուն համար բաւ է առնել արմատը փախ-դպ եւն, և վրան աւելցնել այդ, մի՛, ած:

Նոյնն է կանոնը նաեւ այն բայերուն՝ որոնք չ-ի տեղ և յաւելուածն ունին, ինչ- պէս անց-ն-իլ, մեռ-ն-իլ, հաս-ն-իլ և կամ գտ-ն-ել մտ-ն-ել, եւն. ասոնց կարգին է հագ-ն-իլ: Ուրեմն ասոնց ալ կ'ըլլան՝ անց-այ. անցիր, անցէր, անցած. մեռ-այ, մեռիր-մեռէ՛ը, մեռած: հագնիլ, հագայ, հագաւ, հագիր, հագած:

Հազիլ-ի (որի գրաբարին աւելի կը մօտենայ ձեւով և նշանակութեամբ). բուն- աշխարհաբար ձեւը պէտք է նկատենց հագուիլ-ը, ինչպէս գրրը. զատանիմ-զատյիմ- աշխարհաբար զատյիմ է նկատենց հագուիլ-ը, ինչպէս զատիմ- զատնուոմ երբեակ ձեւին դիմաց աշխ. շինուած է զատուիմ: Եւ որովհետեւ ասոնց զատնուոմ կը աւորական բայերու ձեւն ունին, անոնց համեմատ ալ կը խոնարին, ուստի:

ինչպէս փրկ-ուիլ, փրկուեցայ, փրկուէ՛, փրկուած այսպէս հագ-ուիլ, հագուէ՛, հագուած եւն:

Պրն. Գեղամի Գ. Հարցման «Ուտնող կամ ընդուանուղ բայերուն անց. կատ. և հրամ. ձեւերն ինչ են» արդէն պատասխաննեցինց նախապէս, յայտարարելով թէ ոստենմ-ն և նման շատ մը բայեր պարզապէս գրաբար են և հետեւաբար միայն գրաբար ձեւով կը լծորդուին. կտ. ոստեայ, հր. ոստիր (աշխ.-ի մէջ անգործածական և անգործա- ձելի): Ուստենմ-ին աշխարհաբարն է ցատկել ցաթթել:

Գալով Ե. Հարցման. «Ո՞րն է շիտակը. սորվիլ թէ սովորիլ. և քանի որ գիտենք, ինչո՞ւ զարձեալ սորվեցայ, սորվէ՛ ձեւերը կը գործածուին», կը պատասխաննենց ըսելով թէ սորվիլ և սորվեցայ - սորվէ՛ - սորված-ն է միայն ընդունուած, վաւերական ու գործածական ձեւը. վասն զի վր խժալուր է և հայ ականջը զայն մերժած է. գործածական մէջ ալ անլուր է վր հանդիպումը. և եթէ առարկուի թէ ր-էն վերջ վ կա- րելով չէ զնել, կը պատասխաննենց թէ արմատական կազմ չէ այդ, այլ քաղցրածայ- նութեան պահանջը՝ որ հետեւառաջութիւն մը կատարած է՝ վր ը ըու արմատը կը մնայ և է սովոր, ուսկից սովոր-աբար, սովոր-ութիւն եւն:

թէ Արդվիմ-ն է միակ կիրակելի վաւերական ձեւը, շատ գրեց ու փաստեց ողը.

1. Այտընեան Յատեցայ, Յատէ՛, Յատեց'ք-ը կ'անուանէ կանուառը խնարհում. (աես. մին. ցե. 67), ուր կոնք նաեւ Յատայ - Յիստ, Յատեց, որոնք յայտնի է գրաբարածն են, և մանաւանդ նիստ-ը զործածական չէ բնաւագիլ-ի մէջ: Դարձեալ նկատելու ենց որ հութիւն պահանջը = նստենել և ոչ նստցնել:

Հ. Արսէն Ղ. (տես Մի գրէք. էջ 276-279). Այսուհետ Սորվիլ-ն իբրև տիպար բայ ներկայացուց և ձորդեց: Սորվիլ կը գործածեն Մխիթ. Աքր., Հյկզ. և Առածեռն., Գարագաշ եւն եւն:

Գեղամի անգիտութեան պաշտպան է միայն Մեծ. Հ. Վարդան Վ. Հացունի, որ հոս ալ կը մերժէ հայ հանրութեան վաւերացուցած և ամենուրեք գործածած սորվիլը և կ'ուզէ որ յանուն աշխարհաբարդի ներդաշնակուրեան (!) դառնանց այդ խժալուր և անհանդուրժելի սովորիմ-ին և կամ գործածենց սովորիմ-ը զոր գրաբարն անգամ շատ խնայողութեամբ կը գործածէ, չըսելու համար վերապահութեամբ:

(Շարումակելի)

Հ. ԵԼԻՆ ՓԵՏԻԿԵԼԻՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒՆ

Մեր նախորդ ակնարկին մէջ գրական շարժումի հեռաւոր տեսիլքով կ'օրորուէ-ինք, որ սակայն դեռ կը մնայ եթէ ոչ խնաւարի՝ բայց անտարակոյս թանձը մասնախուղի ծոցին մէջ: կարծես դեռ կը հնչէ բեկրեկ արձագանքը «Ազգաբար»ի ահա-զանգին. «Աւերակ... և դիակի սարաւու»:

Եւ դեռ հորիզոնէ հորիզոն նոր ճայներ ալ կը շրջին՝ «Գրական ամլութիւն», ինչ որ աւելի «Գրասպան մնանկութիւն» պէտք է որակուէր. քանի որ խորհող մտցեր չէ մեզի կը պակախն, այլ կենսատու ձէթը որ լոյս տայ մեր ճրագին, որ հոլովէ անիւր մեր մամուլին:

Այս տեսակէտով մեծապէս բախտաւոր են մեր Մայր Հայրենիքի մէջ ապրող զրա-գէտ, բանաստեղծ, ուսուցիչ և ուսումնա-սէր, որոնց մեր պետութեան բարձր հո-վանոյն տակ լծուած են հայ զրի աշ-խատանքին՝ այն հուժկու թափով որ կը ստեղծէ կառուցումը, կը բարձրացնեն հայ բնակարանին կից՝ հայ Գրապալատը, ուր կը մթերուի երէկուան մեր զրականութեան բով նորը, որուն մէջ կէտ մը միայն դեռ մեզ կը խոռվէ անհաջող և անհաշտելի. մեր լեզուի ուղղագրութեան խաթարումը:

Պահ մը թողլով վերելքի հսկայ գոր-

ծունէութիւնը Արեւելքի մէջ՝ դառնանց գաղութահայութեան տուայտանցին:

Անկազմակերպ կեղրոններուն մէջ գա-ղութի հայութեան սակայն պիտի տեսնենց որ հրաշներ կը գործուին՝ անձնական նախածեռնութեամբ և նիզերով:

Զենք ծածկեր տխուր տեսարանը, օրի-նակ, պարբերական մամուլին, ուր, ինչ-պէս ընդարձակ մարզադաշտի մը մէջ, հոս ու հոն ինկածներ կան՝ թերեւս անշըն-չացած, որոնց այլեւս լոյսին պիտի չժըպ-աին. ուրիշներ ոգեվարի ճիզերով գայթի-գայթի կը փորձեն դեռ լոյսի և կեանցի ուղին չժողովւ. կան վերջապէս ախոյեան-ներ ալ որ կը տեւեն միշտ ոգեպինդ և անվիատ:

Մեր պարբերական մամուլին մէջ մա-րող աստղերէն մէկն եղաւ կէօզիպէօյւ-ցեանի «Հրեղէն սիւն»ը, թէեւ կրօնական տարօրինակ ըմբռնումներով սակայն բա-րոյական ցոլը մ'ունէր օգտակար: «Աս-հակ-Մերիու» որ Միւրիոյ մէջ կայծկլտում մ'ունէր հայկական, ուր դժբախտաբար օտար լոյսեր ստուեր կը սփռեն: «Հայ դպրոց»ն Եգիպտոսի ամայութեան ովա-սիսը, ուր այնցան անկեղծ թափով կը նուիրուէր ուսուցչական մարմինը հայ

դպրոցն և հայ ընուանիցը շէնցընելու՝ զրի և կրթութեան այդ բեմով: «Փարու Հայաս-տանի» դաղրած է երկար ատեն, որ վեր-ջապէս, իր պայքարներով և սայթացում-ներով հանդերձ հայ զրի, հայ մատենա-գրութեան նշոյներ կ'արձակէր: Դաշնակ-ցութեան փարիզեան «Գրոշակ»ն ալ դազրեր է ծածանելէ:

Որքան ցաւալի է լսել թէ «Հայ Ականու»ը Փարիզի մէջ իր արշալոյսին իսկ կը խաւա-րի. և ամերիկեան «Հայ Վաստակ»ը ին-կած է անյարիր. այն որ այնքան կարեւոր դեր մը կը կատարէր իր ընտրած արուեստի և տնտեսութեան կարեւոր մասնագիտու-թեան մէջ:

Բայց դեռ կը շնչեն ոգեվարի բայց անվիատ ճիզով և իրենց խունկը կը վա-ռեն հայ զրի բազմին վրայ Յունաստա-նէն՝ նոր «Փոսէ»ը, «Երիտասարդ հայոնի» Պէյրութէն՝ նոր զրողներու գնահատելի տողերով, ուր «Փարիզ»ը 2. Ո. Մ. «Եր-կոնք»ը իմզախ և Պրն. Ա. Զօպանեանի «Անահիտ»ը, որ «դեռ ընելիք ունի» մա-նաւանդ այս մնանկ շրջանին, թէ՝ որպէս զրական մթերանոց և թէ բեմ՝ ուր կը մարզուին հիներուն քով նորիր. և Մ. Ռ. Ն. Ա. միութեան «Տեղեկատու»ն և Պրն. Մարաշլեանի մանկական «Պարտեկ»ը (Փլովտիւ):

Հուսկ «Հանդէս ամսորեայ» որ իր յա-տուկ դերով հայ բանասիրութեան նուփ-րուած՝ հայ մտքի և քաղաքակրթութեան դատը կ'ուսումնասիրէ:

Ասոնց քով, աւելի կենսունակ, կ'ա-պրին ամերիկահայ մամուլին մէջ «Հայ-րենիք» որպէս զրական մեծ հանգրուաւն, «կոյնակ» որ հայ ընկերական զանգուա-ծին կենցաղագիտութիւն, կրթութիւն և զաղափար ներշնչելու պաշտօնն է ստան-ձնած. և «Արփի» որ ձեռնհասօրէն կրնայ հայ կրթել մեր նոր սերունդը՝ գովելի և կազմակերպուած իր ծրագրով: Փարիզէն Վրացեանի խմբագրած «Վեկմ»ը որ պատմա-կան-գրական հասուն նիւթերով կը փայլի. և «ՀՕԿ»ը որ Հայաստանի շինարարական գրական կեանքի յաղթական փողն է:

Ս. Յակոբեանց «Սիոն»ը, ուր մատենա-գրական – բանասիրական ճիւղը կը զար-գանայ գրական փորձերուն հետ՝ որ հոն կ'երեւին: «Հայ խոնակ» որ կ. Պոլսոյ անապատը կը զուարթացնէ իր կրօնական և գրական էջերով. ու անոր հետ Անթի-լիասի «Հակ»ը որպէս կրօնական տեղե-կատու և խրատիչ. և Հայ կաթ. Պատ-րիարքութեան «Աւետիք»ը որ իր Գ. տարւոյն՝ կրօնական յօդուածներէ, թեմա-կան տեղեկատուութիւններէ զատ պատ-մական ու բանասիրական նշմարներ ալ կու տայ:

Զանց կ'ընենց ակնարկելու կրօնական հայրենակցական միութեանց թերթիկնե-րուն, արձանագրելով սակայն գովեստի և խրախոյսի անկեղծ տողեր «Massis»ի (անգլիերէն) զոր իր անձնական զոհոզու-թիւններով կը խմբագրէ Պրն. Ա. Սաֆրաս-տեան, դիտումն ունենալով Եւրոպայի ճանա-շցնական հայրենական միութեան յօդուածներէ ալ արժանի դրուատիցն ըրաւ 50դ պրակի լոյս տեսնելուն առթիւ:

Բայց չմոռնանց նոր կայծերն ալ մեր մամուլին:

Ուրախութեամբ կ'արձանագրենք Պու-բրէշի «Արփի»ն (1934) որ բոլորովին հա-յաջունչ է. Պէյրութի «Հայ պատանի»ն (1934) որ կրթական-բարոյական ու զրա-կան լաւ ուղղութիւն մ'ունի. Պրն. Ժ. Արիկեանի «Անկախ խոնիր»ը (թ. 1. 1934, Ապրիլ 24) որպէս անհատական պարբ-րաթերթի ձեռնարկ, առաջադրելով «ու-սումնասիրելու մեր կին ու նոր պատմու-թիւնը մանաւանդ ժամանակակիցը՝ անկէ զամեր առնելու մեր ապագայ գոյութեան համար» ինչպէս կ'ըսէ հեղինակը: Ուշ գնենք Գասպար Ղեւոնդեանի՝ որ Մար-սէյլէն կը գոչէ «Զայն կ'ուզեմ», «որով» հետեւ իմ նմաններուս հանդէպ ունեցած նուիրական պարտականութիւնս չկատա-րած՝ մեկնիլ չեմ ուզեր այս աշխարհէն»: